

Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдану практикасы туралы

1999 жылғы 9 шілдедегі № 7 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы

Ескерту. Нормативтік қаулының тақырыбы және деректемелері жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

Ескерту. Бүкіл мәтін бойынша "ҚІЖК-нің", "ҚІЖК-да" деген сөздер тиісінше "ҚПК-нің", "ҚПК-да" деген сөздермен ауыстырылды - ҚР Жоғарғы Сотының 31.03.2017 № 3 нормативтік қаулысымен (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі).

Ескерту. Бүкіл мәтін бойынша "процессуалдық" деген сөз "процестік" деген сөзбен ауыстырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2024 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулысымен.

Сот практикасын зерттеу соттардың қызметінде азаматтарды негізсіз соттау фактілері әлі күнге орын алып отырғанын көрсетті. Кейбір істер бойынша заңда көзделген қылмыстық қудалауды болдырмайтын мән-жайлар болса да, соттар айыптау үкімдерін шығарған.

Ақтау туралы, сондай-ақ өзге нәтижесінде адамдардың зиянды өтеттетіруге құқығы туындайтын шешім шығарған кезде соттар процестік құжаттарда олардың осындай құқықтарын тану туралы көрсетпеген және зиянды өтеткізу тәртібін түсіндірмеген.

Зиянды өтеу туралы талаптар мен талап қоюларды қараған кезде соттар қылмыстық процесті жүргізген органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеудің негіздері мен тәртібін белгілейтін қылмыстық-процестік заң нормаларын кейде дұрыс қолданбаған.

Аталған кемшіліктерді жою мақсатында және қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеу тәртібін регламенттейтін заңнаманың өзгеруіне байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жалпы отырысы қаулы етеді:

Ескерту. Кіріспе жана редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

1. Қылмыстық жауаптылыққа негізсіз тарту, процестік мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану, негізсіз соттау фактілері өрескел заң бұзушылық болып табылатынына және оның салдарынан адам мен азаматтың, заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен мүдделеріне елеулі нұқсан тиетініне, оларға және мемлекетке материалдық зиян мен

моральдық залал келтірілетініне қылмыстық қудалау органдарының және соттардың назары аударылсын.

Нормативтік қаулының ережелері бұрын шығарылған айыптау үкімінің күші жойылған және ақтау үкімі шығарылған не қылмыстық іс Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚПК) 35-бабы бірінші бөлігінің 1), 2), 5), 6), 7) және 8) тармақтарында көзделген негіздер бойынша тоқтатылған жағдайда жекеше айыптау істеріне де қолданылады.

Ескерту. 1-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

2. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттері болып мыналар:

ҚПК-нің 32-бабының төртінші бөлігінде санамаланған жағдайлардан басқа, осы баптың екінші және үшінші бөліктерінде санамаланған қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша жекеше айыптаушының шағымы болмаған кезде қылмыстық қудалауды жүзеге асыру;

істе қылмыстық қудалау органдарының қылмыстық істі тоқтату туралы күші жойылмаған қаулысы, сондай-ақ сол айыптау және сол адамға қатысты заңды күшіне енген үкім немесе қылмыстық қудалаудың мүмкін еместігін анықтаған сот қаулысы болған кезде қылмыстық қудалауды жүзеге асыру;

қылмыс оқиғасының немесе адамның іс-әрекетінде қылмыс жасау оқиғасының болмағанын, прокурордың және жекеше айыптаушының айыптаудан бас тартқанын, жекеше айыптау ісі бойынша жекеше айыптаушының айыптаудан бас тартқанын (ҚПК-нің 32-бабының төртінші бөлігінде көзделген жағдайлардан басқа), Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 71 және 88-баптарында көзделген қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескеру мерзімінің өтуін және адамның осы негіз бойынша істі тоқтатуға келісімін, ҚК-нің 68-бабының бірінші бөлігінде көзделген жағдайларда жәбірленушінің айыпталушымен, күдіктімен татуласқанын, адамның жасаған іс-әрекеті үшін қылмыстық жауаптылықты жоятын жаңа қылмыстық заңның қабылданғанын, жазадан босататын рақымшылық жасау актісінің шыққанын және адамның осы негіз бойынша істі тоқтатуға келісімін, адамға кешірім жасау актісінің қабылдануын растайтын фактілер анықталғаннан кейін қылмыстық қудалауды жүзеге асыру танылатыны түсіндірілсін.

Сондай-ақ қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттеріне мыналар: қылмыстық құқық бұзушылықты саралау кезінде қылмыстық заңнама нормаларын дұрыс қолданбау; бұлтартпау шараларын немесе заңда көзделген өзге де процестік мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану; қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін күдікті ретінде ұсталған адамды немесе бұлтартпау шарасы ретінде күзетпен ұстау таңдалған адамды оның өміріне және денсаулығына қауіпті жағдайда ұстау; күзетпен ұсталмаған адамды сот-психиатриялық немесе сот-медициналық

сараптама жүргізу үшін бұл туралы сот шешімі болмаса да, медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастыру; күш қолдану, қатыгездік таныту немесе адамның ар-намысын қорлау шараларын қолдану; процестік әрекеттерді осы әрекеттерге қатысатын адамдардың өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін жағдайларда өткізу, жасырын тергеу әрекеттерін заңсыз жүргізу, қылмыстық процеске қатысатын адамның абыройын түсіретін немесе қадір-қасиетін кемітетін шешімдер шығару мен әрекеттер жасау; ҚПК-де көзделмеген мақсаттар үшін жеке өмір туралы мәліметтерді, сол сияқты өзге де адам құпия сақтау қажет деп санайтын жеке сипаттағы мәліметтерді пайдалану және тарату; заңсыз соттау; медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану; мәжбүрлеп тәрбиелік ықпал ету шараларын заңсыз қолдану және басқаларболып табылады.

Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың әрекеттерінің заңсыздығы сот үкімімен немесе қаулысымен немесе анықтау, алдын ала тергеу органы, прокурор шығарған қаулымен белгіленеді.

Ескерту. 2-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

3. Қылмыс жасады деген күдікпен ұсталғандарға немесе күдіктілерге, айыпталушыларға, сотталушыларға, сотталғандарға, ақталғандарға қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен зиян келтірілген жағдайларда ҚПК-нің 37-42-баптары қолданылатыны түсіндірілсін. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеттіруге құқығы бар адамдардың ҚПК-нің 38-бабында көрсетілген тізбесі түпкілікті болып табылады. Іс бойынша сот ісін жүргізуге қатысқан өзге адамдарға (куәларға, куәгерлерге, аудармашыларға және т.б.) келтірілген зиянды өтеу мәселесі азаматтық іс жүргізу тәртібімен шешілуге жатады.

Жаппай саяси қуғын-сүргіндерге ұшырап, ақталған адамдарға зиянды өтеу тәртібі " Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы" 1993 жылғы 14 сәуірдегі № 2143-ХІІ Қазақстан Республикасының Заңымен регламенттеледі.

Ескерту. 3-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

4. Адам толық ақталды деп оған қатысты соттың ақтау үкімін шығаруын, сол сияқты ҚПК-нің 35-бабы бірінші бөлігінің 1), 2), 5), 6), 7) және 8) тармақтарында көзделген негіздер бойынша мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуына байланысты қылмыстық істі тоқтатуды немесе анықтау, тергеу органының, прокуратураның қылмыс оқиғасының болмауынан, қылмыс құрамының болмауынан немесе адамның қылмысқа қатысқаны дәлелденбеуінен қылмыстық істі тоқтату туралы қаулыны шығаруын тану керек.

Адамды ішінара ақтау – оны айыптаудың жеке эпизодтары бойынша кінәсіз деп тануға не ҚПК-нің 35-бабы бірінші бөлігінің 1), 2), 5), 6), 7) және 8) тармақтарында көзделген негіздер бойынша мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуына байланысты қылмыстық істі тоқтатуға, оның әрекеттерін қылмыстық заңның онша ауыр емес қылмыс үшін жауаптылықты көздейтін бабына қайта саралауға, заңсыз қолданылған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларының немесе тәрбиелік ықпал етудің мәжбүрлеу шараларының күшін жоюға негізделеді.

Ескерту. 4-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

5. ҚПК-нің 13-бабының екінші бөлігіне және 14-бабының сегізінші бөлігіне сәйкес ұстап алынған адам, күдікті, айыпталушы, сотталушы және сотталған адамдар сот ісін жүргізу барысында зорлық-зомбылыққа ұшыраған немесе оларға қатыгез қарым-қатынас жасалған жағдайда қылмыстық процесті жүргізетін органдардың шешімдері немесе әрекеттері олардың абыройын түсірген немесе қадір-қасиетін қорлаған немесе тергеп-тексерудегі іс бойынша адам құпия сақтау қажет деп санайтын жеке сипаттағы мәліметтер қажетсіз жинақталған, жария етілген немесе таратылған жағдайда, сол сияқты бас бостандығынан айырылған адам оның өміріне және денсаулығына қауіпті жағдайда ұсталған кезде де, өздеріне келтірілген зиянды өтеткізу құқылы.

Ескерту. 5-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

6. Соттың ақтау үкімін шығаруы немесе анықтау, алдын ала тергеу органының, прокурордың ҚПК-нің 38-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген негіздер бойынша қылмыстық істі тоқтату туралы қаулыны, сондай-ақ рақымшылық, кешірім жасау актілерін, қылмыстық жауаптылықты жоятын немесе жеңілдететін жаңа қылмыстық заңды және т.б. қолдану туралы шешімді уақтылы қабылдамау фактісін белгілеген қаулыны шығаруы зиянды өтеу туралы талап қоюға себеп болып табылады. Мұндай шешім қабылданған кезде қылмыстық процесті жүргізген орган адамның қылмыстық процесті жүргізетін органдардың әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеткізуге құқығын анықтап, оған негіздер болған жағдайда ҚПК-нің 42-бабына сәйкес ақтау үкімінде немесе істі тоқтату туралы қаулыда оның танылатыны туралы көрсетуге тиіс.

Қылмыстық істі тоқтату туралы қаулы шығарған кезде анықтау, алдын ала тергеу органының, прокурордың бұл талапты орындамауына ҚПК-нің 105, 106-баптарының тәртібімен шағым жасалуы мүмкін.

Ақтау туралы шешім қабылдаған анықтау, тергеу органы, прокурор немесе сот ҚПК-нің 42-бабына сәйкес адамға ақтау үкімінің немесе қаулының көшірмесін және зиянды өтеу тәртібі түсіндірілген хабарламаны жіберуге міндетті. Хабарламада

ҚПК-нің 40-бабының бірінші бөлігіне сәйкес адам мүліктік зиянды өтеуді, моральдық зиянның салдарын жоюды, іс бойынша сот ісін жүргізуге байланысты бұзылған еңбек, зейнетақы, тұрғын үй және өзге де құқықтарын қалпына келтіруді талап етуге құқылы екенін көрсету қажет. Сонымен бірге хабарламада зиянды өтеу тәртібін түсіндіру керек, атап айтқанда: адамның талаппен жүгінуге құқығы болатын мерзімді; мүдделі адамның: ақталуы туралы мәліметтерді тиісті бұқаралық ақпарат құралдарына, жұмыс істейтін, оқитын, тұрғылықты жеріне жіберу туралы талапты; мүліктік зиянды өтеу туралы талапты; еңбек, зейнетақы, тұрғын үй және өзге де құқықтарын қалпына келтіру туралы талапты, келтірілген моральдық зиян үшін өтемақы туралы талапты; мемлекеттік наградаларын қайтару, құрметті және өзге де атақтарын, шендерін, дәрежелерін, біліктілік сыныптарын қалпына келтіру туралы және басқа да талаптарды жіберуге тиіс органдардың атын көрсеткен жөн. Хабарламада шығыс нөмірі мен оны адресатқа жіберу күні қамтылуға тиіс.

Ескерту. 6-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

7. Қылмыстық процесті жүргізетін орган ҚПК-нің 41-бабының бірінші бөлігіне сәйкес келтірілген зиян үшін ақталған адамнан ресми түрде кешірім сұрауға міндетті, ал ол жазбаша түрде білдіруі тиіс екені түсіндірілсін. Хабарлама ресми сипатта болғандықтан, ол арнайы немесе қызмет бланкісіне рәсімделуге және оған ақтау туралы шешім қабылдаған органның басшысы қол қоюға тиіс. Онда адамды ақтау туралы нақты шешімге сілтеме жасалып, қылмыстық қудалаудың заңсыздығы көрсетіліп, келтірілген зиян үшін ресми түрде кешірім сұрау туралы сөздер жазылуға тиіс.

Ескерту. 7-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

8. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеткізу құқығы жеке, сонымен қатар заңды тұлғаларға да берілген. ҚПК-нің 40-бабының үшінші бөлігіне сәйкес мүліктік зиянды өтеуді ҚПК-нің 38-бабының екінші бөлігінде көрсетілген адамдармен бірге олардың заңды өкілдері де талап ете алады. ҚПК-нің 38-бабының үшінші бөлігінде санамаланған жағдайларда мұрагерлер және зейнетақы туралы заңнамаға сәйкес асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша жәрдемақымен қамтамасыз етуге құқығы бар адамдар да зиянды өтеткізу туралы талаппен жүгіне алады.

Ескерту. 8-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

9. Құқықтарды қалпына келтіру тәртібін түсіндіретін хабарламаны алған күннен бастап алты ай ішінде адамдар зиянды өтеткізу туралы талаппен бұзылған құқықтарды қалпына келтіру жөніндегі талапта қойылған мәселелерді шешуге құзыретті органдарға жүгінуге құқылы екені түсіндірілсін. Атап айтқанда еңбек құқықтарын қалпына келтіру туралы талап ақталған адамның қылмыстық жауаптылыққа тартылуына немесе сотталуына байланысты қызметінен шететтілген сәтінде жұмыс істеген ұйымға, кәсіпорынға, мекемеге жіберіледі; зейнетақысын немесе жәрдемақысын төлеу туралы - әлеуметтік қорғау органдарына; тұрғын үй құқығын қалпына келтіру туралы - жергілікті атқарушы органдарға; тәркіленген мүлікті қайтару туралы - сол мүлік тұрған жердегі органға; мемлекеттік наградаларды қайтару туралы, құрметті, әскери, арнаулы немесе басқа да атақтарын, сыныптық шенін, дипломатиялық дәрежесін, біліктілік сыныбын қалпына келтіру туралы талаптар - осы мәселелерді қарауға құзыретті органдарға жіберіледі.

Мүліктік зиянды өтеткізу туралы талап ҚПК-нің 40-бабының үшінші бөлігінде көрсетілген тиісті сотқа тікелей жіберілуі мүмкін.

ҚПК-нің 40-бабының бірінші бөлігіне және "Сот бойынша ақталған адамға, қылмыстық істі тоқтату туралы соттың, қылмыстық қудалау органының қаулысы шығарылған күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз іс-әрекеттерінің нәтижесінде келтірілген мүліктік зиянды төлеу қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 21 қарашадағы № 1218 қаулысына сәйкес қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттерінің салдарынан келтірілген мүліктік зиян: айырылған жалақыны, зейнетақыны, жәрдемақыларды, өзге де қаражаттар мен табыстарды; соттың үкімі немесе өзге де шешімі негізінде заңсыз тәркіленген немесе мемлекеттің кірісіне айналдырылған мүлікті; соттың заңсыз үкімін орындау үшін өндіріп алынған айыппұлдарды; заңсыз әрекеттерге байланысты адам төлеген сот шығындары мен өзге де сомаларды; заң көмегін көрсету үшін адам төлеген сомаларды; қылмыстық қудалау салдарынан болған өзге де шығыстарды өтеуді қамтиды. Сонымен қатар қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттерінің салдарынан келтірілген мүліктік зиянды толық көлемде өтеткізуге құқығы бар адамдардың еңбек, зейнетақы, тұрғын үй және өзге де құқықтарын қалпына келтіруге, сондай-ақ моральдық зиянның салдарын жойғызуға құқығы бар.

Ескерту. 9-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

9-1. Өндіріп алынуға тиіс өзге де қаражат пен кірістерге ақталған адам алуға тиіс болған сыйлықақылар, бонустар және басқа да төлемдер жатады.

Ескерту. 9-1-тармақпен толықтырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2024 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулысымен.

9-2. Ақталған адамның арызы бойынша адам айырылған жалақы, зейнетақы, жәрдемақылар, өзге де қаражат және кірістер сомалары бойынша тұрақсыздық айыбы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сот шешімі шығарылған күнгі базалық мөлшерлемесінің негізінде өндіріп алынуға тиіс.

Өзге де жіберіп алынған пайданы өндіріп алу туралы талаптар азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қаралуға тиіс.

Ескерту. 9-2-тармақпен толықтырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2024 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі); жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

10. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген мүліктік зиянды толық көлемде өтеткізуге, моральдық зиянның салдарын жойғызуға ҚПК-нің 38-бабында аталған адамдардың құқығы бар.

Құқықтарды қалпына келтіру тәртібін түсіндіретін хабарлама алынған күннен бастап алты ай ішінде жіберілген қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген мүліктік зиянды өтеу туралы талапты сот ҚПК-нің 40-бабында көзделген тәртіппен қарайды.

Егер мүліктік зиянды өтеу туралы талап берілетін алты айлық мерзім өткізіп алынса және қалпына келтірілмесе, онда адам азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен талап қойып, сотқа жүгінуге құқылы.

Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген моральдық зиян үшін ақшалай мәнде өтемақы туралы талап қоюлар азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен ғана қойылуы мүмкін.

Соттар талап қоюларды қараған кезде мүліктік және моральдық зиянды өтеткізу құқығы қылмыстық процесті жүргізетін органдардың және олардың нақты лауазымды адамдарының кінәсіне қарамастан, мемлекеттің жауаптылығы негізінде туындайтынын және зиян бюджет қаражатынан өтелетінін негізге алуы қажет.

Ескерту. 10-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

10-1. Азаптаулар және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық істер бойынша жәбірленушінің (ал қылмыс салдарынан ол қайтыс болған жағдайда - заңға сәйкес жәбірленушінің құқығын жүзеге асыратын адамдар) материалдық, сондай-ақ моральдық зиянды өтеу туралы азаматтық талап қоюы сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған сәттен бастап және сот тергеуі аяқталғанға дейін қойылуы мүмкін.

Азаматтық талап қою тікелей күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға немесе олардың әрекеті немесе есі дұрыс емес адамның әрекеті үшін жауаптылық жүктелген адамдарға қойылады.

ҚПК-нің 168-бабына сәйкес азаматтық талап қою қылмыстық іспен бірге қаралады. Азаматтық талап қою бойынша шешім үкімнің қарар бөлігінде көрсетіледі. Соттың азаматтық талап қою бойынша қабылдаған шешімінің уәждері үкімнің уәждеу бөлігінде міндетті түрде көрсетілуге тиіс.

Ескерту. Нормативтік қаулы 10-1-тармақпен толықтырылды - ҚР Жоғарғы Сотының 24.01.2020 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі); жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

11. Зиянды өтеу туралы талапты қараған кезде сот оларды қарау үшін қажет құжаттарды: жұмыс орны бойынша еңбекақы туралы, көрсетілген заң көмегі үшін төленген сомалар туралы, заңсыз тәркіленген немесе мемлекет кірісіне алынған мүліктің бағасы туралы, заңсыз үкімді немесе сот қаулысын және басқаларды орындаумен байланысты төлеген сомасының мөлшері туралы құжаттарды сұратуға және өтелуге жататын зиянның мөлшерін анықтауға міндетті. Қажет болған жағдайларда қаржы органдарынан және әлеуметтік қорғау органдарынан есеп-қисап сұратылуы мүмкін.

Ескерту. 11-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

11-1. Соттар көрсетілген заң көмегі үшін төленген сомаларды өтеу туралы талаптарды қараған кезде ҚПК-нің 68-бабының қорғалуға құқығы бар күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, ақталған адам бірнеше адвокатты қорғаушы ретінде шақыруға құқылы екендігі туралы ережелерін ескеруі қажет.

Ақталған адамға ақталғанға дейін ғана емес, сонымен қатар оның құқықтарын қалпына келтіруге байланысты адвокатқа жұмсаған шығыстары өтеледі.

Ескерту. 11-1-тармақпен толықтырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2024 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі); жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

12. Зиян мөлшерін есептеу және оны өтеткізуге құқығы бар адамдардың шеңберін анықтау зиян келтірілген кезде қолданыста болған заңға сәйкес жүзеге асырылады. ҚР Қылмыстық-процестік кодексі қолданысқа енгізілгенге дейін зиянның мөлшері КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1981 жылғы 18 мамырдағы Жарлығымен бекітілген "Анықтау, алдын ала тергеу органдары, прокуратура мен соттың заңсыз әрекеттерімен азаматтарға келтірілген зиянды өтеу тәртібі туралы" Ережеде белгіленген қағидалар бойынша анықталады.

Зиянның мөлшерін Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің нормаларына сәйкес анықтаған кезде қылмыстық процесті жүргізетін органдардың әрекеттері заңсыз болып танылатын сәттер мен мерзімдерді анықтайтын мән-жайларға назар аударған жөн. Атап айтқанда, ҚПК-нің 38-бабы екінші бөлігінің 4-тармағына сәйкес жасалған іс-әрекетінің саралануы ҚК-нің оны жасағаны үшін күдік келтіру немесе айыптау кезінде ұстап алуға немесе күзетпен ұстауға жол берілмейтін неғұрлым жеңіл қылмыстық құқық бұзушылық үшін жауаптылықты көздейтін бабына өзгертілген не осы бап бойынша неғұрлым жеңіл жаңа жаза тағайындалған немесе үкімнен айыптау бөлігі алып тасталған және осыған байланысты жазасы төмендетілген жағдайларда, сол сияқты соттың медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын немесе мәжбүрлеп тәрбиелік ықпал ету шараларын қолдану туралы заңсыз шешімінің күші жойылған жағдайда адамның ұсталуға немесе бұлтартпау шарасын қолдануға не қылмыстық жазасын қамаққа алу немесе бас бостандығынан айыру түрінде өтеуге байланысты адамның күзетпен ұсталуын заңсыз деп таныған жөн. Бұл ретте күзетпен ұстаудың, қамаққа алу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалаудың нақты өтелген мерзімі ҚК-нің кінәлі адам жасаған іс-әрекет жаңадан сараланған бабында көзделген қамаққа алу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның ең жоғары мөлшерінен асатын бөлігінде заңсыз өтелген болып есептеледі. Егер ҚК-нің қылмыстық құқық бұзушылық жаңадан сараланған бабында жаза ретінде қамаққа алу немесе бас бостандығынан айыру көзделмесе, онда күзетпен ұстау, қамаққа алу немесе бас бостандығынан айыру ҚК-нің көрсетілген бабында көзделген жазамен есепке жатқызу мүмкін болмайтын бөлігінде заңсыз өтелген болып саналады.

Ескерту. 12-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

13. ҚПК-нің 38-бабының төртінші бөлігіне сәйкес өзіне-өзі жала жапқан адамға зиянның өтелмейтінін ескере отырып, әрбір нақты жағдайда адамның ерікті түрде өзіне өзі жала жапқан-жаппағанын және іс бойынша ақиқатты ашуға кедергі келтірген-келтірмегенін анықтау қажет. Іс бойынша тергеу жүргізудің рұқсат етілмеген әдістерінің қолданылуы немесе күдіктінің, айыпталушының, сотталушының өзіне өзі жала жабуына немесе жалған айғақтар беруіне алып келуі мүмкін басқа да заң бұзушылықтары анықталған жағдайда, заңсыз соттауға немесе қылмыстық процесті жүргізген органдардың заңсыз әрекеттеріне байланысты адамға келтірілген зиян қанағаттандырылуға жатады.

Ескерту. 13-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

14. Рақымшылық жасау туралы актінің қабылдануына, кешірім жасалуына, ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықты жоятын немесе жазаны

жеңілдететін заңның қабылдануына байланысты қылмыстық іс тоқтатылған жағдайда зиянды өтеу туралы талап, егер адамның осы негіздер бойынша істі тоқтату туралы келісімі болған кезде қылмыстық қудалауды тоқтату туралы, қолданылған процестік мәжбүрлеу шараларының күшін жою туралы шешімдер уақтылы қабылданбаған кезеңге ғана қанағаттандырылуға жататыны түсіндірілсін.

Ескерту. 14-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

15. Судья мүліктік зиянды өтеу туралы талапты ҚПК-нің 40-бабының төртінші бөлігінде көзделген тәртіппен жеке-дара қарайды. ҚПК-нің 38-бабына сәйкес қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттерінің салдарынан адамға келтірілген зиян қылмыстық процесті жүргізетін органның кінәсі бар-жоғына қарамастан, толық көлемде республикалық бюджеттен өтеледі. Сот отырысына мемлекеттің атынан Қазақстан Республикасының Бюджет туралы заңына сәйкес ағымдағы жылға қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген зиянды өтеуге қаражат бөлінген мемлекеттік органның өкілі қатысады. Егер Бюджет туралы заңда мұндай орган белгіленбесе, онда өндіріп алу Республиканың Қаржы министрлігінен жүргізіледі. Көрсетілген өкілдің немесе талап еткен адамның сот отырысына келмеуі оны қарауға кедергі келтірмейді.

Талапты қарау қорытындылары бойынша қаулы шығарылып, онда талапты қанағаттандыру немесе қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім шығаруға негізге алынған мән-жайлар көрсетілуге тиіс. Сондай-ақ қаулыда мыналар: қаулы шығарған органның және оның лауазымды адамының аты, оның шығарылған уақыты мен орны; азамат қылмыстық жауаптылыққа тартылған, күзетпен қамауға алынған, жазаға немесе өзге де процестік мәжбүрлеу шараларына тартылған кезде негізге алынған процестік құжаттың күні мен атауы; адам ақталған процестік құжаттың күні мен атауы, ақтау негіздері; ақталған адамның талаптарының мазмұны; есеп-қисап жүргізуге негізге алынған құжаттарға және залалды өтеу туралы шешім қабылданған заңға сілтеме жасай отырып, өтелуге жататын мүліктік зиянның егжей-тегжейлі есеп-қисабы; зиянды өтеу есебінен төленуге жататын жалпы сома және оны төлеу тәртібі мен мерзімдері; зиянды өтеу туралы талапты ішінара қанағаттандырудың немесе қанағаттандырмаудың негіздері; шағым жасау, прокурордың өтінішхат келтіру тәртібі мен мерзімдері көрсетілуге тиіс.

Ескерту. 15-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

15-1. Ақталған адамның қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеу туралы талабын қарауға судья оның

қатысуымен қабылданған айыптау үкімінің күші жойылғаннан және адамды ақтағаннан кейін қатыса алмайды.

Ескерту. 15-1-тармақпен толықтырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2024 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі); жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

16. Моральдық зиянның салдарын жою туралы талапты қанағаттандыру кезінде қаулының қарар бөлігінде ҚПК-нің 41-бабына сәйкес заңсыз қылмыстық қудалауға байланысты осы адам жөнінде бұрын таратылған мәліметтерді теріске шығару мақсатында қандай нақты әрекеттерді және кімнің жасау қажеттігі көрсетілуі тиіс. Қажет болған жағдайларда қаулыда бір ай ішінде баспасөзде жариялануға немесе радио, телевизия және өзге де бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылуға жататын хабарламаның мәтіні жазылуы мүмкін.

Ескерту. 16-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

17. ҚПК-нің 415-бабының екінші бөлігіне сәйкес судьяның зиянды өтеу туралы талапты қарау нәтижелері бойынша шығарылған қаулысына ҚПК-нің 48-тарауында белгіленген тәртіппен шағым жасалуы, прокурордың өтінішхаты келтірілуі мүмкін.

Ескерту. 17-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

18. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың заңсыз әрекеттерінің салдарынан келтірілген зиянды өтеуге байланысты ақшалай төлемді жүргізу сол органдардың кінәсіне қарамастан республикалық бюджет есебінен жүзеге асырылады. Зиянды өтеу туралы талапты қарау нәтижелері бойынша шығарылған, елтаңбалық мөр басылған қаулының көшірмесіне төлем жасауға міндетті органдарға ұсыну үшін арыз берушіге немесе оның заңды өкіліне жолдануға тиіс.

Ескерту. 18-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

19. Егер зиянды өтеу негізге алынған соттың істі тоқтату туралы ақтау үкімінің немесе қаулысының күші жойылып, іс жаңадан қаралған кезде айыптау үкімі шығарылса, адамға зиянды өтеу үшін төленген сомалар одан сот шешімінің орындалуын бұру тәртібімен өндірілуге жатады.

Ескерту. 19-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

20. Азаматтарды негізсіз қылмыстық жауаптылыққа тарту, ұстап алу, заңсыз күзетпен ұстау немесе басқа процестік мәжбүрлеу шараларын заңсыз қолдану не азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын қозғайтын өзге де заң бұзушылықтар анықталған жағдайда соттардың қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізуді жүзеге асыру кезінде заң бұзушылықтарына жол бермеуге қатысты шаралар қабылдау үшін тиісті органдар мен олардың лауазымды адамдарына жекеше қаулылар шығарғаны жөн

Ескерту. 20-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

21. Осы қаулының қабылдануына байланысты "Азаматтарды заңсыз соттау фактілерін жою шаралары және қылмыстық процесті жүргізген органдардың заңсыз әрекеттері нәтижесінде келтірілген зиянды өтеу тәжірибесі туралы" 1987 жылғы 23 ақпандағы № 2 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумы қаулысының күші жойылды деп және "КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының "Мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың, сондай-ақ қызметтік міндеттерін орындау барысында лауазымды адамдардың заңсыз әрекеттерімен азаматқа келтірілген зиянды өтеу туралы " Жарлығын сот тәжірибесінде қолданудың кейбір мәселелері туралы" 1988 жылғы 23 желтоқсандағы № 15 КСРО Жоғарғы Соты Пленумының қаулысы Қазақстан Республикасында қолданылмайды деп танылсын.

Ескерту. 21-тармақ жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулысымен.

22. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабына сәйкес осы нормативтік қаулы қолданыстағы құқық құрамына қосылады, жалпыға бірдей міндетті болып табылады және алғашқы күнінен бастап қолданысқа енгізіледі.

Ескерту. Нормативтік қаулы 22-тармақпен толықтырылды - ҚР Жоғарғы Сотының 31.03.2017 № 3 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі); жаңа редакцияда – ҚР Жоғарғы Сотының 27.11.2025 № 6 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

*Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Сотының Төрағасы
Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Сотының судьясы,
Пленум хатшысы*